

КЫРГЫЗ
БИЛИМ БЕРҮҮ
АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ

ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ
АКАДЕМИИ
ОБРАЗОВАНИЯ

ISSN 1026-9045

*Умурова Р.И.
Ош - 2013. УР№*

2004-жылы
негизделген

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ
АКАДЕМИЯСЫНЫН

КАБАРЛАРЫ

ИЗВЕСТИЯ

КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ
ОБРАЗОВАНИЯ

№ 3 (27)

Атайын чыгарылыш

2013-жылдын 18 -19-майында өткөрүлгөн
«Этнопедагогика жана тарых: абалы жана келечеги»
деген темадагы республикалык илимий-практикалык
конференциянын материалдары

ISSN 1026-9045

Бишкек - 2013

Умарова Р.Н.
Жаш муундарды адептүүлүккө тарбиялоонун айрым бир ыкмалары 229

Исраилова А.К.
Адамдык сапаттарды өстүрүү жана кемчилдиктерди жоюудагы психологиянын негизги ролу 232

Ташбалтаева Ш.А., Иматали кызы А.
Жаштарды адеп-ахлакка, ыйманга тарбиялоодогу байыркы ата бабалардын «Адеп күзгүсү» 235

Нуралиева Б.К.
Кыргыз шырдагы - кыргыз элинин улуу философиясы 238

Козубаева Б.У.
Кыргызстан тарыхы боюнча окуу китептеринин мазмунун оптималдаштыруунун зарылчылыгы 241

Кенжебаев Д.О.
Котормонун фонетикалык маселелери 246

Калдошов Т.
Теректер С.Жигитовдун саптарында же «Шуулдаба, терегим, теректерим» 250

«Этнопедагогика жана тарых: абалы жана келечеги» деп аталган республикалык илимий
практикалык конференциянын резолюциясы 254

Жалпылап айтканда, үй тапшырмаларын дифференцирлөө, каалоочулар үчүн үй тапшырмасында окуучулар өзүндө мурда болбогон жаңы маалыматтарды алышы, үй шартында айрым

маселелерди түрдүү жолдор менен чыгаруу окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн артыруунун негизги каражаттары болоруна толук ишенүүгө болот.

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Геометрия 7-9-класстар үчүн. Педагогика. 2006.
2. Богушевский К.С. Вопросы преподавания геометрии в восьмилетней школе. Просвещение, 1964.
3. Мостовой А.И. Различные способы школы. М. 1965.
4. Мадраимов С. Решение задач различными способами. Тезисы докладов Ош, 1989.
5. Окунев А.А. Спасибо за урок, дети. М. 1988.

Р.Н. Умарова,

Ош гуманитардык-педагогикалык институту

Жаш муундарды адептүүлүккө тарбиялоонун айрым бир ыкмалары

Адеп дегенибиз – адамдын жүрүм-турум нормасын аныктоочу моралдык эреже жөнүндөгү этикалык түшүнүк. Сылыктык, сыпайыкерчилик, кичипейилдик, уяттуулук сыяктуу түшүнүктөр адептүүлүккө жакын. Алар адептүүлүккө кирип, бири-бирин толуктайт, бирок алар маанилеш эмес. Алардын ар биринин өзүнүн мааниси, өзгөчөлүктөрү бар. Адептүүлүк- маданияттуу жүрүш-туруштун тышкы көрүнүшү, ал коомдук жана жекече турмуштагы өз ара мамилени сактоого багытталат. Кыргызда улууну урматтоо, кичүүнү ызаттоо жогору бааланат. Адептик тарбия деп – максатка ылайык аң-сезимдүүлүктү, жүрүм-турум көндүмдөрүн калыптандырууну жана адептик ыкмаларды көнүктүрүүнү айтамыз. Коом адеп-ахлак нормаларын иштеп чыгат жана коргойт. Ага илим, дин, саясат, философия, юрисприденция, көркөм өнөр өңдүү коомдук аң-сезимдер да өз таасирин тийгизет. Адептүүлүк нормаларды адамдардын кыйшаюусуз сактоосун көзөмөлгө алуучу эң күчтүү каражат – коомдук пикир, элдин назары. Үй-бүлөдө жана мектепте балдарды адептүүлүккө тарбиялоонун милдети инсандыгы идеялык өзөктү жарандык көз карашты, ишенимди, сезимди, жүрүм-турумду, сөз менен иштеги биримдикти калыптандыруу. Инсанды мындай идея менен шыктандыруу – педагогикалык маданияттын башаты да, ошол эле учурда тарбиячылык чеберчиликтин туу чокусу да болуп эсептелет.

Адеп тарбиясы инсанияттын моралдык, маданий идеялына умтулуу эмне экендигин балдар али

баамдап түшүнгүдөй боло электе, өтө жашынан, алардын жүрөгү эмоционалдык таасирге бат бериле турган мезгилден башталат. Анын алиппесин үй-бүлө бере баштайт.

Баланы адептүүлүккө тарбиялоо иши, эрте мектепке чейинки эле жашында, башкача айтканда балдардын жүрүш-турушунда алгачкы кылык-жоруктар пайда болгондо эле башталат. Алардагы адептүүлүк сапаттардын өнүтүшү, билимдерди кеңейтүү жана тереңдетүү, сезимдерин тарбиялоо, билгичтиктерди, машыгууларды жана жүрүш-туруш адаттарын калыптандыруу менен акырындап жүрүп отурат. Бирок этикалык билимдер, ишенимдердин калыптануусуна негиз болуп кызмат кылуу менен жүрүш-турушту башкаруучу болуп калышы үчүн адептүүлүк сезимдерди калыптандырууга жана байытууга олуттуу көңүл буруу зарыл. Мунун манилүү болушунун себеби, практикалык жактан балдардын айлана-чөйрөнү сезип билүүсү, биринчи күндөрдө сырткы таасирлер менен мамилелерди баамдоодон басымдуулук кылат.

Балдар адептүүлүк тарбияны көбүнчө мектептен алышат. Ушул эле мезгилде алар жүрүш-туруштун мурда өздөштүрүлгөн нормаларын бышыкташат, жаңыларын өздөштүрүшөт.

Адамдын калыптанышы – тоонун бир чокусунан экинчисин көздөй бир калыпта жайбаракат баруучу процесс эмес. Бул каалоо жана мүмкүнчүлүк, кызыгуулар жана зарылдык жана башка ушул сыяктуу карама-каршылыктардын ички күрөштөрүнүн жүрүшүндө калыптанган

татаал процесс. Бала көбүнчө туура тандай билүүдөн кыйналат. Бул убакта ал улуулардын жардамына жаңа жетекчилигине муктаж болот.

Балдарды адептүүлүккө тарбиялоо процессинде алардын аң-сезимине эле таасир этип, аларды моралдык нормалардын, эрежелердин билимдери менен байытып, айлана-чөйрөдөгү окуялардын маңызын түшүндүрүп гана тим болбостон, ошону менен бирге алардын сезимине, эркине, жүрүш-турушуна таасир этүү зарыл. Эмоционалдык таасир берүүнүн бир кыйла күчтүү жагы болуп искусствонун ар кыл түрлөрү саналат. Ошондуктан ата-энелер балдарынын көркөм адабияттарды окуусуна, искусствонун ар кыл түрдөгү чыгармалары менен тааныштырып, алардын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өстүрүүгө жардам берүү керек. Живопись, скульптура, музыка, бий, ырдоо, эстетикалык сезимди өстүрүүгө кандай чоң күч менен таасир этсе, адептүүлүк сезимге да ошондой таасирин тийгизет.

Бул айтылган ойлордон улуу педагогдун чыгарган тыянагы биздин даанышман бабабыз Жусуп Баласагындын мындан 10 кылымга жакын мурда айткан ою менен үндөш.

Анда: «Наадан көрбөйт, сокур анда көкүрөк.

Ач көзүңдү билимге умтул тезирээк» - деп наадан, жан дүйнөсү жарды адам ар кандай адепсиздикке, жапайы мыкаачылыкка жөндөмдүү экендигин байкаган кыраакы аалым адамды андай пас, ыпластыктан куткаруунун жолу анын жан дүйнөсүн байытуу экендигин түшүнүп, жаштарды билим алууга, өз табиятын түшүнүүгө, жашоонун мазмунун жана максатын аныктап, так билүүгө үндөгөн:

«Кырк жашыңда бир өзүн билбеген жан,

Айырмасы жок болот анын малдан.

Ким өткөрсө өмүрүн көөдөк бойдон,

Андайды адам дебей - мал деген оң!» - деп Жусуп бабабыз элдин жашоо турмушундагы акылга тете тажрыйбаны жыйынтыктаган корутундусу - элдик педагогиканын соолубас кенчи экендигин көрсөтөт. Эгерде биз элдин тарбия жөнүндөгү мындай даанышман идеяларын илимий негизге таяп, пайдалана билсек, биздин тарбия жөнүндөгү жутумсуз курулай назарияттарыбыз жанданып, гүлдөп, өз жемишин бере баштаганы турат.

Балдарды адептүүлүккө тарбиялоодо ата-энелер менен үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнүн үлгүсү олуттуу мааниге ээ. А.С.Макаренко ата-энелерге арнаган лекцияларынын биринде мындай деп айткан: «Сиздин өзүңүздүн жүрүш-турушуңуз - эң чечкиндүү нерсе, сиз балаңызды аны менен сүйлөшүп же ага акыл

айтып, же ага буйрук берүү менен тарбиялайм деп ойлобонуз. Сиз аны турмушуңуздун ар бир учурунда, ал тургай сиз үйдө жок болгон кезде дагы тарбиялайсыз. Сиздин кийингениңиз, башка кишилер менен сүйлөшкөнүңүз, жана башкалар жөнүндө айтканыңыз, сиздин кубанып же капаланганыңыз, жолдошторуңуз менен болгон мамилеңиз, күлгөнүңүз, газет окуганыңыз - ушунун бардыгы бала үчүн чоң мааниге ээ. Үнүңүздүн болор-болбос өзгөрүшүн бала угат же көрүнбөгөн жолдор менен жетет, аны сиз байкабай каласыз. Ал эми сиз үйдө орой, мактанчаак же мас болсоңуз, ошондой эле сиз энесин тилдеп, шылдыңдасаңыз андан да жаман, мындан кийин сизге тарбия жөнүндө ойлоп да кереги жок: сиз эми балаңызды жаман жактарга тарбиялап жаткан болосуз».

А.С.Макаренко сөзүнүн тууралыгын ырастоочу көптөгөн мисалдарды келтирүүгө болот. Ал эми алардын иш жүзүндөгү жыйынтыгы бир: Баланы тарбиялоодо, алардын моралдык кулк-мүнөзүн калыптандырууда, ата-энелер өзүлөрүн туура алып жүрүүлөрү, өз балдары үчүн дайыма үлгү болуулары керек. Ошонун негизинде элде «Аганы көрүп ини өсөт, эжени көрүп сиңди өсөт», «Эшигин көрүп төрүнө өт, энесин көрүп кызын ал» - деген макалдар пайда болгон.

Кытай элинин тарыхында бир кызык окуя бар экен: Илгери императорлор бийлеп турган замандарда, эгер бир короодо ондон ашык туугандар жашашса, император көп жеңилдик берип, сыйлык ыйгаруучу экен. Бир мезгилде бир короодо 100 үй-бүлө туугандар турушуптур. Алардын башчысын император чакырып, себебетин сураганда, «Оозеки айта албаймын, кагазга жазайын», - деп бир барактын эки бетине толтура 100 сөз жазыптыр. Окуса «чыдоо» дегенди 100 жолу кайталаган экен.

Биздин элде деле «Оң колүңдун ачуусун сол колүң менен бас», - делинет эмеспи. Бардык эле адамдардын жаман-жакшы жактары болот, робот эмес да программа менен жашагандай. «Адамдын көөнү - гүл», кокустан соолутуп албагыла. Ал үчүн эң биринчи ак ниеттик, ишенимдүүлүк анан чыдамдуулук. Чыдамдуулукта кандай майда, чоң окуяларга күлүп, оор басырыктуулук кылып, тамашага айландырып, кечиримдүүлүк, айкөлдүк менен мамиле жасоо керек го деймин. Ансыз да кыска өмүрдө эмнелер жолукпайт: кызматта, окууда, туугандык, достук мамилелерде деле ич тардык, көрө албастык, бут тосуулардан арылалбай келебиз. Ошондуктан келечегибиздин адамдарын адептүүлүккө, жакшылыкка тарбиялоо ар

бирибиздин милдетибиз деп ойлойм.

Үйдө бирөөнү жамандап ушактоо тескери таасирин балага тийгизбей койбойт. Өзгөчө баласын окутуп жаткан мугалимдер жөнүндө ушак сөз айтуу менен «жылан чыгат», «бугу жок кескелдирик, сары жыланды өлтүргөндөй» иш кыласыңар. Балдар мугалимдин берген билимине, адамкерчилигине, тарбиясына ишенбей калат.

Үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнүн балага бирдей талап коюп жана бирдей мамиле жасоого жетишүүсү эң манилүү. Бири катуу талапчан, экинчиси өтө жумшак, бири жазаласа, экинчиси мактаса бала сөзсүз айныйт, ар кандай кырдалды өз талабын канааттандырууга пайдалануу ыгын издей баштайт. Ал эми бирдей талап койсо, айтканды аткарып, элпек болуп чоңоёт. Эгер чоң кишилердин оросунда кандайдыр бир маселе болгонча пикир келишпегендиктер болсо, анда аны талашып-тартышуу, же келишүү балдар жокто болгону баарынан жакшы. Бала кездеги мүнөздүн калыптанышына улуулар тарабынан болгон карама-каршы талаптар эң жаман таасирин берет.

Кечинде үй-бүлө жатагына чогулганда, илгертен келаткан элибиздин оюндарын ойноп, ыр, жомок, табышмак, жаңылмачтарынан айтышсаңар, балдардын акыл-эсинин өсүшүнө, тили жатыктыкка жана өз элинин таалим-тарбиясын алууга зор көмөктөшкөн болоор элеңер. Бекежинен улуу педагог В.А. Сухомлинский балдарды жомок ойлоп чыгарууга тарбиялаган эмес да. Кыргызбыз деген менен өз тилибизди толук, даана билгенибиз аз. Азыр балдардын көбү агентте түнү менен олтуруп, эртең менен окуусуна энелеринин тилин угуп араң туруп кетишет.

Адептүүлүктүн чордону, адеп-ахлак тарбиясынын данакери – бул жыныстык тарбия. Немис элинин улуу ойчул жазуучусу Томас Манн, инсан периште менен жырткыч айбандын так ортосунда отурат. Периштеден ыраактап жырткычка жакындаса айбан сыяктуу наадан болушу, жырткыч айбандан алыстан периштеге жакындаса периштедей таза, касиеттүү инсан болушу анын жыныстык тарбиясына жараша болот деген ойду баса белгилеп көрсөткөн.

Жаштарды жыныс жагынан туура тарбиялоонун эң негизги шарты - үй-бүлөдө да, мектепте да эненин культурунун (эңени бийик, ыйык көрүп, ага таазим этүүнүн) өкүм сүрүшү деген ойду баса белгилейт В.А. Сухомлинский. Бул ойду М.Горькийдин «Инсандагы бардык жакшы касиет эненин сүтү менен күндүн нурунан пайда болот. Энесиз баатыр да, гений да, акын да болбойт!» деген сөзү ырастайт. Бул жагдайларды кыргыздын

элдик педагогикасы да дайыма эске алган. Кыздын абийири бир гана үй-бүлөнүн же ата-эненин гана үлүшү эмес, бүт уруунун, бүт элдин абийири катары эсептелген. «Уят өлүмдөн катуу» - деген макал айткан ата-бабаларыбыз. Эл алдында уяты чыгып, абийири төгүлгөндөн көрө өлүмдү өйдө көргөн. Элдик педагогика жигиттеги зарыл касиеттин эң биринчиси – жигиттин абийири деп эсептеген. «Эрди намыс, коёнду камыш өлтүрөт!», жигит өзүнүн жүрүш-турушу менен, аялдарга эле жасаган мамилеси менен өзүнүн жана үй-бүлөсүнүн гана намысын коргобостон, бүт уруунун, элдин намысын коргоорун билген эл, күйөөлөп келгенде аны өтө чөң сыноодон өткөрүшкөн. Элдин, ата-бабаларыбыздын жигит менен кызга койгон талабын унутта калтыруу менен биз элди адеп-ахлактык мыкты касиеттеринен кур жалак калтырып жатабыз. Азыркы жигит, кыз деле, ата-энелери деле элдин нарк-нускасын унутуп, сыпаалык, сергектик, такыбаалык, манаптык, жоомарттык, айкөлдүк, нарктуулук касиеттерди жоготуп бараткансыят. Кудалап барганда деле ичимдик ичип мас болуу, уят-сыйытты унутуп, шайкелеңдик кылуу өзүнчө бир каада-салтка айланып бараткансыят.

Бүгүнкү күндө жаштарыбыздын ичимдик ичип баңгилекке дилгирилиги - улуттун трагедиясы болуп бара жатат. Булардын айынан кем акыл, мунжу, майып төрөлөгөн балдардын саны күн санап өсүүдө.

Эң биринчиси жаштар, силердин баккан турганыңар, окууңар, жакшы-жаман жоруктарыңар, адамдарга жасаган мамилеңер көпчүлүктүн көзөмөлүндө экенин эсиңерден чыгарбагыла. «Бул бала мындай өсүп келатат, тигил кыздын жүрүмү тигиндей», - деген элдин сөзү, талкуусу тагдырыңарга таасирин тийгизбей койбойт. Абайдын: «Эли сүйгөн жигитти, кыз да сүйөт» - деши элге жакшы көрүнгөн кызбы, жигитти, теңин табууда, иште да кадыры артары шексиз. Акыркы кезде «Катын албай кайын ал» гүлдөп кетти. Ар күнүн оюн-күлкү ресторан менен өткөргөн жаштар көбөйө баштады. Ичкилик-масчылык ар түрдүү маскаралыктарга, айыкпас оорууга, тууду бийкеликке (эри жок төрөгөнгө), жазага тартылууга жана башка өмүр бою кетпес так калуучу жамандыктарга алып келүүдө. Өмүр деген 4-5 жыл менен эле өтүп кетпейт да. Абийирдүүлүк – келечекке, үй-бүлө күтүүтө, ишке жана ден-соолукка, жалпы келечектин өбөлгөсү эмеспи.

Ата-бабаларыбыздын нарк-нускалуу, маданий, интеллектуалдык баалуулуктарын чагылткан эл-

дик педагогикабыздын мурастарына негизделген таалим-тарбия аркылуу жаштарыбыздын адеп-ахлагын оңдобой туруп, дүйнөлүк цивилизациянын деңгээлине көтөрүлө албасыбызды ар бир кыргыз баласы түшүнүүгө тийиш.

Урматтуу ата-энелер, өндүрүштөгү, чыгармачылыктагы, бийликтеги ишиңер канчалык маанилүү, канчалык кызыктуу, канчалык жоопкерчиликтүү болбосун, үйдө силердин коомдук милдетиңерден маанилүү, өтө кызыктуу, өтө жооптуу, өтө эле назик иш адамды, чыныгы инсанды тарбиялоо иши күтүп турат! Баарыбыз түшүнүшүбүз керек го, тарбия көрбөгөн адепсиз, сабатсыз, наадан, мотору бузук самолет сыңары ал өзү эле кыйроого учурайт, адамдарга да ажал алып келет!

Акырында айтаарым, силерди эч ким ойнобо, күлбө, жакшы кийим кийбе деп айтпайт. Ойноп-күлүүнүн да чеги бар, чийинден чыкпоо керек.

Адабияттар:

1. К. Калмырзаева. Үй-бүлөдө балдарды адептүүлүккө тарбиялоо. «Мектеп» басмасы. 1974.
2. Жумабаева Г.А. Адептик аң-сезимдүүлүккө тарбиялоонун педагогикалык жана психологиялык аспектилери. Бишкек, 2009.
3. Бекембай Апыш. Тарбия назарияты. Ош, 1996.

А.К.Исраилова,
Ош гуманитардык-педагогикалык институту

Адамдык сапаттарды өстүрүү жана кемчилдиктерди жоюудагы психологиянын негизги ролу

Адамдын күзгүсү адам, анткени, өзүндүн мыкты жана кемчилдик жактарыңды башка адамдар аркылуу гана көрөсүң, туясың.
(Курманжан Датка)

Ачык жүздүү, көңүлү шагдам, куш мамиле адам акылдуу жана сезим талдуу болот. Ушундай асыл сапаттарга ээ адам менен маектешип сыр чечишүү кулк-мүнөзү жаман аалым менен сырдашкандан абзел эмеспи.

Ар бир иште этияттык менен аракет кылган адам дайыма ийгиликке жетишет. Этиятсыздык тек гана зыяндуу ишке түртөт.

Өзүнөн улуу, тажрыйбалуу, билимүү адамдар менен кеңешпей туруп иш туткан адам ал иштен тырмактай да олжо таппайт.

Түркөй адам өзүндөгү кемчиликтерди сезбейт, бирок өзгөлөрдүн айыптарын даана көрөт. Ал оболу өзүндөгү кемчиликтерди көрө билип, алардан арылууга тырышса түркөй болбос эле.

Ал эми кийиминерди, чачыңарды, боёкторду сүртүнүүнү да билиш зарыл. «Мода» деп, чектен чыккандарды көрөбүз. Кийим да, башка жасалга да адамдын көркүнө көрк кошуш үчүн гана керек. Адамдын бир жаман жагдайын көрсөң, унутулбай калат. «Көрүнгөн жабылат, көргөндүн эсинен калбайт» - дейт. «Тиши чыккан балага чайнап берген аш болбойт». Өз акылыңар өзүңөрдө, ар ким өз таалайынын себепкери. Акылдуусунуш оной, аткаруу кымбат.

Жаман деген бир ат бар, жууса кеткис,
Жакшы деген бир ат бар кууса жеткис.

Илгери бир акылмандан «Сен кантип акылман болдуң?» десе, «Эл жаман деген нерселерден өмүр бою качып жүрөм», - дептир. Чырпыгында запкы көргөн жыгач ийри өсөт болбогула, келечектин ээлери!

Корунуш
Окуучу
М. Д. Исраилова

